

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСВІТИ ТА ВОЛИНСЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО
 ОБ'ЄДНАННЯ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Юрій МАКАР

Чернівецький національний університету імені Юрія Федьковича
 Чернівці (Україна), y.makar@chnu.edu.ua

Микола КУЧЕРЕПА

Волинський національний університет імені Лесі Українки
 Луцьк (Україна), kucherepa44@gmail.com

**ACTIVITIES OF PROSVITA AND THE VOLYN UKRAINIAN
 ASSOCIATION IN VOLYN IN THE INTERWAR PERIOD**

Yuriy MAKAR

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University Chernivtsi, Ukraine
 RESEARCHER ID S-7153-2016; ORCID ID 0000-0002-7904-828X.

Mykola KUCHEREPА

Lesya Ukrainka Volyn National University Lutsk, Ukraine
 ORCID ID 0000-0001-9314-3585

Yuriy Makar, Mykola Kucherepa. Activities of Prosvita and the Volyn ukrainian association in Volyn in the interwar period. According to the authors, the current aggression of the Russian Federation against Ukraine permanently deprives Ukrainians of any hope of compromise with their north-eastern neighbour, which is trying to prove the invalidity of a self-sufficient Ukrainian statehood in any way, failure of Ukrainians to create and develop their sovereign state. It has done this throughout all previous centuries, in every way destroying any attempts by Ukrainians to cultivate their own identity. This undoubtedly applies to the use of the mother tongue, the activities of all cultural and educational centres, etc.

Attempts by Ukrainians to recreate the Ukrainian state after World War I failed due to internal and external factors, among which the Russian played not a minor role. Russia, then a Bolshevik state, saw no other path to its development than ownership of Ukrainian lands and domination of the Ukrainians. To this end, the most brutal methods of persecution of rebellious Ukrainians were used - from the liquidation of any public organizations to the mass destruction of their carriers.

During the interwar period, the part of the Ukrainian lands which later, during and after World War II, the USSR (the same Russia, only under a pseudonymise of the federation of "independent" states) seized, in agreement with then Hitler's Germany, belonged to other states, including Poland. Taking into account what is happening now, the authors would like to dwell briefly on the activities of Ukrainian educational organizations of the time in Volyn, which was under the authority of Poland.

The article analyzes the activity and significance of the Ukrainian national cultural centers in Volyn – Prosvita and Prosvita Houses. It is noted that due to the implementation of the “Volyn experiment” voivod H. Yuzevsky destroyed the cultural and educational society *Prosvita* in the province under various acutenesses and created societies that were supposed to implement the program of governorates. On the basis of the analysis of many facts, the authors came to the conclusion that cultural and educational organizations subordinated to the *Volyn Ukrainian Association*, contrary to the hopes of the Polish authorities, had little beneficial influence on the development of culture, education, and literature in Volyn.

Further experience showed that after the annexation of Volyn to the USSR, using the slogans of liberation of Ukrainians from the Polish oppression, led to the extermination of all centers of both Polish, and Ukrainian cultural and educational activity, because they did not fit into the Soviet interpretation of human rights and democracy as such.

There is no doubt that after the end of the current unprovoked bloody war, which Ukraine will eventually win, with the direct comprehensive assistance of the same Poland and the entire civilized world, the problem of eliminating the layers of alienation between Ukrainians and Poles will be viewed from the perspective of what brings us closer rather than separate.

Keywords: *Prosvita, Volyn Voivodeship, Volyn Ukrainian Association, cultural and educational associations, folk choir, Prosvita houses, Native hut.*

Актуальність теми. В умовах нинішньої російської агресії проти України зростає науковий інтерес до аналізу проблем відновлення, становлення й розвитку культурно-освітніх товариств на її теренах як засобу збереження й плекання національної самобутності українців. На Волині у міжвоєнний період вони сприяли формуванню національної свідомості та патріотизму українців. Мешканці краю належно усвідомлювали необхідність таких організацій. Проте внаслідок проведення воєвудою Генриком Юзевським “волинського експерименту”, діяльність *Просвіти* у краї було ліквідовано у 30-х рр. минулого століття. Їх діяльність мало замінити лояльне до влади *Волинське українське об'єднання* та його *Просвітянські хати*,

Рідні хати. Без аналізу діяльності цих інституцій було б неможливим в'яснити якісний культурний поступ на Волині. Актуальність заявленої теми визначається ще й тим, що просвітянський рух відіграє особливо важливу роль у перехідні епохи, у період становлення громадянського суспільства. Нині на шляху побудови демократичної, правової держави і формування громадянського суспільства з'явилися чергові загрозливі виклики. Тому набутий досвід здійснення культурно-просвітянської роботи структурами *Просвіти* та *Волинського українського об'єднання* (далі *ВУО*) у період між двома війнами дозволяє повніше осягнути суть, значення і роль громадських організацій у сучасній Українській державі.

Предметом дослідження є діяльність товариства *Просвіта та Волинського українського об'єднання* між двома світовими війнами.

Аналіз новітніх досліджень проблеми. Досвід показує, що науковці, які дотепер приділяли більше уваги діяльності *Просвіти* на Волині і в Галичині, а *ВУО* лише в небагатьох випадках ставало предметом дослідження. На нашу думку, однією з перших узагальнюючих праць з історії *Просвіти* у Галичині став *Нарис історії "Просвіти"*¹, що вийшов з нагоди відзначення 125-річчя організації. Її автори Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк ставили своїм завданням не лише подати інформативний матеріал з історії *Просвіти*, але й закласти основу для подальшого вивчення проблеми. У книзі узагальнюючий аналіз історії товариства проведено не лише з використанням доробку попередників, але й із залученням джерельних матеріалів, раніше недоступних через ідеологічні заборони.

На початку 90-х рр. вивчення історії *Просвіти* здебільшого стосувалося Галичини та Волині. Враховуючи перші здобутки у вивченні галицької *Просвіти*, дослідник Б. Савчук написав працю про просвітницький рух на Волині від часів його виникнення до нового етапу розвитку в умовах незалежної України². Автор висвітлював організаційні засади становлення волинської *Просвіти*, напрями її діяльності, структуру організації та її людський потенціал. Дослідженням просвітницьких організацій Волині займалися переважно науковці Луцька та Рівного. Таким підсумковим виданням став збірник наукових статей, документів і матеріалів, опублікований 2001 р. у Волинському державному університеті імені Лесі Українки³. З урахуванням докорінних змін у житті українського народу та усунення "білих плям" в його історії проблему становлення і розвитку українських громадських інституцій висвітлено в матеріалах досліджень, які з'явилися у 90-х рр.

Особливе значення для сучасного розуміння просвітних процесів кінця XIX – початку XX ст., а також і в міжвоєнний час мають роботи тернопільського дослідника І. Зуляка, численні публікації якого в 90-х

рр. торкалися в основному діяльності галицької *Просвіти* кінця XIX – початку XX ст.⁴ Аргументовану працю, присвячену діяльності просвітницьких організацій на Волині і, зокрема, у Луцьку з 1918 до 1935 р. опублікувала Мирослава Філіпович⁵. Авторка проаналізувала програму луцької *Просвіти*, статутні засади, структуру, соціальний, освітній та віковий склад членів товариства.

Щодо *Просвітянських хат*, структурних підрозділів *ВУО*, то їм присвятив декілька розвідок один з авторів даного матеріалу⁶. Навіть побіжний огляд наукової літератури дає підстави для висновку про те, що, незважаючи на низку видань, досі ще немає ґрунтовних праць, в яких висвітлювалися б проблеми діяльності громадських культурно-освітніх товариств на Волині у міжвоєнний період.

Мета статті – дослідити та співставити основні аспекти діяльності товариств *Просвіта* і *Волинського українського об'єднання* у Волинському воєводстві у визначений період.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення у культурно-просвітньому й громадсько-політичному житті Західної України відіграла діяльність культурно-освітніх товариств *Просвіта* і *Волинське українське об'єднання*, які опрацювали ідеологію духовного відродження українського народу. Кінцеву стратегічну мету вони вбачали у поширенні освіти серед українських селян, утвердженні рідної мови, культури, історії, оскільки це означало зміцнення і згуртування однодумців у піднесенні національної та суспільно-політичної свідомості.

Товариство *Просвіта* протистояло колонізаційним процесам, що відбувалися у Західній Україні загалом і Волині, зокрема. Значну увагу воно приділяло збереженню й розвитку рідної мови, культури, самобутності, формуванню національної свідомості. Програмні та організаційно-методичні основи функціонування й впливу *Просвіти* на культурно-просвітній розвиток у міжвоєнний період сприяли залученню до просвітніх осередків молодого покоління, масовому зростанню національної свідомості українців.

¹ Narys istorii "Prosvity" [Outline of the history of "Prosvita"], R. Ivanychuk and others; under the editorship I. Melnyk, Lviv; Krakow; Paris: Prosvita, 1993, 231 p. [in Ukrainian].

² Savchuk B. Volynska "Prosvita" [Volynska "Prosvita"], Rivne: Lista, 1996, 154 p. [in Ukrainian].

³ "Prosvita" na Volyni: mynule i suchasne. Zbirnyk naukovykh statei, dokumentiv i materialiv ["Prosvita" in Volyn: past and present. Collection of scientific articles, documents and materials], za red. V. Barana, Lutsk: VDU VSU n.a. Lesif Ukrainka, 2001, 198 p. [in Ukrainian].

⁴ Zuliak I. "Prosvita" – budytel dukhu narodnoho ["Prosvita" – a rouser of the people's spirit], *Naukovyi zbirnyk istorychnoho fakultetu [Scientific collection of the Faculty of History]*, Ternopil, 1995, Issue 2, Part 1, P. 61–65 [in Ukrainian]; Id. "Prosvita" i suspilno-politychnyi rukh Zakhidnoi Ukrainy (1919–1939) ["Prosvita" and the social and political movement of Western Ukraine (1919–1939)], *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu: Zbirnyk naukovykh statei. Istoriia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny [Scientific bulletin of Chernivtsi National University: Collection of scientific articles. History. Political sciences. International relations]*, Chernivtsi, 2005, Issue 272, P. 90–97 [in Ukrainian]; Diialnist "Prosvity" u Zakhidnii Ukraini v mizhvoiennyi period (1919–1939) [Activities of "Prosvita" in Western Ukraine in the interwar period (1919–1939)], Ternopil: Volia, 2005, 946 p. [in Ukrainian]; Id. "Realizatsiia "Prosvitoiu" prohramy likvidatsii nepysmennosti v mizhvoiennyi period (1919–1939 rr.)" [Implementation of the program to eliminate illiteracy by "Prosvita" in the interwar period (1919–1939)], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 2005, N. 6, P. 103–112 [in Ukrainian].

⁵ Filipovych M. "Lutska "Prosvita" (1918–1935 roky)" [Lutska "Prosvita" (1918–1935)], Lutsk: Vezha, 2007, 240 p. [in Ukrainian].

⁶ Kucherepa M. "Prosvity i Prosvitianski khaty – ukrainski natsionalni kulturni oseredky Volyni u mizhvoiennyi period" [Enlightenment and Enlightenment Houses – Ukrainian national cultural centers in Volyn in the interwar period], *Litopys Volyni: vseukrainskyi naukovyi chasopys [Chronicle of Volyn: All-Ukrainian scientific journal]*, 2018, N. 19, P. 96–104 [in Ukrainian]; Id. "Stanovlennia ta diialnist prosvitnytskykh orhanizatsii na Volyni (1918–1939 rr.)" [Formation and activity of educational organizations in Volyn (1918–1939)], *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Historical sciences]*, 2016, N. 3, P. 27–35 [in Ukrainian]; Kucherepa M. M., Davydiuk R. P. Volynske ukrainske obiednannia (1931–1939) [Volyn Ukrainian Union (1931–1939)], Lutsk: Nadstyria, 2001, 419 p. [in Ukrainian].

У 20-х рр. визначальну роль у політичному та культурному житті Волині відіграла власне “Просвіта”. Так, воєводський радник В. Добржанський у листі до волинського воєводи відзначав, що у листопаді 1927 р. на Волині діяло 8 повітових осередків *Просвіти*, в яких зосереджувалися найактивніші українські сили. Волинський воєвода у листі до Міністра внутрішніх справ 7 листопада 1927 р. зазначав: “Існуючі на Волині культурно-освітні товариства “Просвіта” ніколи не були чисто освітньою установою. Останнім часом в них виразно проявлялися політичні тенденції”⁷.

В одному зі своїх звітів воєвода також писав: “Основною базою галицьких впливів на Волині була “Просвіта”, яка мала розгалужену мережу по всій Волині”⁸. У “волинській політиці” Г. Юзевського *Просвіти* місця не було. До розправи з нею приступили вже у перші роки урядування нового воєводи. Власті відмовляли реєструвати філії *Просвіти*, забороняли вистави, заарештовували активістів, робили обшуки в читальнях, знищували їх майно. Вони закрили низку повітових відділів *Просвіти*⁹. У 1928–1929 р. було ліквідовано понад 150 філій товариства¹⁰, а в цілому з 1928 по 1935 рік – 630 осередків, в яких нараховувалося 17 700 членів¹¹.

Щоб чимось заповнити культурно-освітній вакуум, Г. Юзевський сприяв будівництву нової мережі подібного типу суспільної організації, якою стало *Волинське українське об’єднання* та його *Просвітянські хати*, які виникли місцях де закривали організації *Просвіти*. Діяли вони під проводом лояльного до влади *Волинського українського об’єднання*. Частина вуовців навіть вважала, що *Просвітянські хати* засновуються не для боротьби з філіями *Просвіти*, а лише для проведення культурно-

освітньої праці там, де їх не було¹².

Головна управа ВУО наголошувала, що буде сприяти організації *Просвітянських хат* там, де *Просвіта* не виконувала своїх завдань¹³. Як виняток, *Просвіта* могла бути замінена на *Просвітянську хату* на бажання самих просвітян¹⁴. Розуміючи, що філії *Просвіти* мали великий вплив на українське населення, вуовці не виступали формально проти них. Проте траплялися випадки досить категоричних заяв. Зокрема, лідер ВУО П. Певний, поділяючи далекосяжні плани волинського воєводи, казав: “ВУО переймає на себе чисту ідею просвітянського руху і буде її репрезентантом. Просвіта стане правдивою “Просвітянською хатою” і перестане бути політичною стайнею”¹⁵. На жаль, науковці своєю підтримкою “волинського експерименту” завдали відчутного удару культурно-освітній роботі на Волині, адже їхні дії призводили до розбиття західноукраїнського руху, до знищення однієї з найвпливовіших українських організацій.

Отже, *Просвітянські хати* з’явилися, з одного боку, як ініціатива ВУО для поширення свого впливу на волинське село, а з іншого – згідно “волинської політики” воєводи Г. Юзевського і мали замінити *Просвіту*.

Перші практичні кроки ВУО були пов’язані саме з *Просвітянськими хатами*, “які підлягали культурно-освітній секції ВУО і мали на меті поширення та підтримку освіти серед українського народу на терені гмін і повітів”¹⁶. “Просвітянські хати” будуть гуртувати волю українського народу на місцях і зміцнювати віру в тих людей, які мають до них безпосереднє відношення”¹⁷. Кількісні показники *Просвіти* і *Просвітянських хат* відображені у таблиці 1¹⁸.

Таблиця 1

Кількість організацій *Просвіти* і *Просвітянських хат* на Волині у 1928–1935 рр.

Роки	Просвіти	Просвітянські хати
1928	478	-
1929	312	-
1930	329	-
1931	330	-
1932	375	7
1933	140	22
1934	80	39
1935	7	80

⁷ Archiwum Akt Nowych, Prezydium Rady Ministrów (AKN PRM) [Archives of New Records, Presidium of the Council of Ministers], RKT 56, T. 8, K. 84–87 [in Polish].

⁸ Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wołyński (AKN UWW) [Archives of New Records, Voivodeship Office of Volhynia], sygn. 979/83, K. 15 [in Polish].

⁹ AKN PRM, RKT 56, T. 8, K. 87 [in Polish].

¹⁰ Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego: 1892–1981 [Trusted Commandant. Political biography of Jan Henryk Józewski: 1892–1981], Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995, p. 116 [in Polish].

¹¹ Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (DAVO) [State Archive of the Volyn Region], F. 46. Volynske voievodske upravlinnia [Volyn Voivodeship Administration], Op. 9-a, Spr. 1076, Ark. 21 [in Ukrainian].

¹² Kucherepa M. M., Davydiuk R. P. ..., op. cit., P. 94 [in Ukrainian].

¹³ Ukrainska Nyva [Ukrainian Niva], 1931, 20 veresnia [in Ukrainian].

¹⁴ Ibid., 1931, 10 zhovtnia.

¹⁵ Ibid., 1931, 30 zhovtnia.

¹⁶ DAVO, F. 198. Volynske ukrainske obiednannia [Volyn Ukrainian Association], Spr. 5, Ark. 107 [in Ukrainian].

¹⁷ Ukrainska Nyva [Ukrainian Niva], 1931, 30 zhovtnia [in Ukrainian].

¹⁸ Складено за: Kęsik J. ..., op. cit., P. 117.

Як видно з таблиці, зменшення кількості осередків *Просвіти* проходило паралельно із поширенням *Просвітянських хат* ВУО, що не дивно з огляду на плани воєводи Г. Юзевського.

27 червня 1931 р. Волинським воєводським управлінням був затверджений статут *Просвітянських хат*¹⁹. Згідно з ним, *Просвітянські хати* мали видавати і поширювати українські книги, газети, підручники, організувати бібліотеки, читальні, проводити музичні та літературні вечори, концерти. Ці філії ВУО мали стати ініціаторами різноманітних курсів для неписьменного населення, кооперативних, фахових курсів. Планувалося, що *Просвітянські хати* відкриватимуть та утримуватимуть інтернати для шкільної молоді, виділяючи їм стипендії.

Організація мала власну печатку. Раз на рік, відбувалися загальні збори, які скликала рада *Просвітянської хати*²⁰. Щоб ухвали зборів вважалися правомірними, потрібна була присутність принаймні 2/5 загальної кількості членів *Хати*. Ухвали загальних зборів приймалися звичайною більшістю голосів²¹. Рада *Просвітянської хати* складалася з 7 членів. Голова ВУО призначав її голову *Просвітянської хати* з числа кандидатів, яких представляла районна чи окружна управа ВУО. Голова ВУО мав право без пояснення причин звільнити голову *Просвітянської хати* і призначити нового, але з числа членів *Хати* відповідної місцевості²². Засідання ради *Просвітянської хати* відбувалося в разі потреби, але не рідше, ніж раз на місяць²³.

Просвітянські хати були установами ВУО на місцях і, в першу чергу, підлягали територіальній управі ВУО та Головній управі. Всі *Просвітянські хати* через округові управи підлягали культурно-освітній секції ради ВУО²⁴. *Просвітянська хата* утворювалася на бажання 15 членів ВУО, котрі мешкали на даній місцевості і подали заяву до окружної управи ВУО²⁵. До *Просвітянських хат* приймалися лише ті громадяни, які були членами ВУО²⁶.

Посередниками між центральним проводом ВУО та його низовими структурами були інструктори *Просвітянських хат*, які мали інформувати керівництво ВУО про українське життя в терені, про настрої населення, його культурні прагнення, а також повинні були втілювати у життя всі настанови і вказівки проводу²⁷. Свої спостереження і думки інструктори викладали в рапортах, на сторінках друкованих органів ВУО. Основним завданням інструктора була пропаганда ідей партії серед українського населення. “Всіма засобами інструктор

поборює ворожі ідеології ВУО впливи, переконує населення в доцільності політики організації”²⁸. Інструктори *Просвітянських хат* контролювали роботу низових установ об’єднання, дбали про заснування нових осередків, збільшення чисельності ВУО. Вони радили, які книги, часописи закуповувати, знаходили диригентів і режисерів при утворенні нових хорів тощо²⁹.

Через важке становище української інтелігенції в Польщі виникла проблема нестачі інструкторів, які б відповідали вимогам об’єднання. “В існуючих українських організаціях зменшується кількість української інтелігенції при “чорновій роботі”. У *Просвітянських хатах* (близько 5000 членів у 8 повітах) є декілька інструкторів і кілька десятків інтелігентів”³⁰. Незначною кількістю впливових осіб, котрі б відповідними методами вели пропагандистську роботу, можна пояснити їх недостатній вплив на громаду. “Повітовий інструктор ВУО в Здолбунівському повіті лише почав роботу, але основну увагу надає організаційним справам”³¹, – писалося у звіті референта безпеки Здолбунівському староству про загальну ситуацію в повіті на 15 жовтня 1936 року. Разом із тим, у тому ж Здолбунівському повіті, як повідомлялося одним із вийтів, “інструктор в “Просвітянську хату” села Розважу не доїжджає, а в селі Верхів буває два рази на рік”³².

Незважаючи на труднощі, відкриття *Просвітянської хати*, як правило, перетворювалося на “свято з українськими вишивками, з національною символікою”. Зокрема, таке урочисте відкриття *Просвітянської хати* відбувалося 21 березня 1937 р. у селі Губин Луцького повіту, а 3 квітня 1938 р. – в містечку Рожище³³.

На установчих зборах делегати від Головної управи ВУО закликали присутніх вступати до об’єднання та залучатися до творчої культурно-освітньої праці; наголошували, що їх робота не може обмежуватися лише театральними виставами і танцями. Промовці вважали, що, *Просвітянські хати* повинні стати для волинян школою самоосвіти і культурного розвитку³⁴. Однак, далеко не всі *Просвітянські хати* змогли стати такими осередками.

З огляду на те, що *Просвітянські хати* підтримувала польська адміністрація на чолі з Г. Юзевським, не дивує факт швидкого зростання структур ВУО. “Нині на Волині маємо 22 “Просвітянські хати”. Припускаю, що протягом року їх чисельність зросте до 50” [37]³⁵, – писав волинський воєвода у звіті за 1933 рік. Відділ безпеки Волинського воєводства у відповіді на запит Міністерства внутрішніх справ Польщі зазначав, що культурно-освітні

¹⁹ DAVO, F. 198, Spr. 5, Ark. 107 [in Ukrainian].

²⁰ Ibid., Ark. 109–110.

²¹ Ukrainska Nyva [Ukrainian Niva], 1931, 10 zhovtnia [in Ukrainian].

²² DAVO, F. 198, Spr. 5, Ark. 111 [in Ukrainian].

²³ Ukrainska Nyva [Ukrainian Niva], 1931, 10 zhovtnia [in Ukrainian].

²⁴ Ibid., 1931, 20 veresnia.

²⁵ DAVO, F. 198, Spr. 5, Ark. 115 [in Ukrainian].

²⁶ Ukrainska Nyva [Ukrainian Niva], 1931, 20 veresnia [in Ukrainian].

²⁷ DAVO, F. 198, Spr. 5, Ark. 79 [in Ukrainian].

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid., Ark. 82.

³⁰ Volynske slovo [Volyn word], 1937, 1 sichnia [in Ukrainian].

³¹ Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (DARO) [State Archive of the Rivne Region], F. 156, Viddil bezpeky Zdolbunivskoho povitovoho starostva [Security department of the Zdolbuniv district administration], Op. 2, Spr. 182, Ark. 205 [in Ukrainian].

³² Ibid., Ark. 37.

³³ Myts M. “Siiachi ukraïnskoho vidrodzhennia. Do 60-richchia utvorennia VUO” [Sowers of Ukrainian revival. To the 60th anniversary of the formation of VUA], *Radianska Volyn [Soviet Volyn]*, 1991, 17 hrudnia [in Ukrainian].

³⁴ Ukrainska Nyva [Ukrainian Niva], 1931, 30 zhovtnia [in Ukrainian].

³⁵ AKN UWW, Sygn. 979/83, K. 16 [in Polish].

громадські організації – *Просвітянські хати* – доволі поширені і мають вплив на території Волині. Слідчий відділ воєводської поліції інформував, що ВУО концентрує свою роботу, насамперед, у *Просвітянських хатах*. Проте з часом швидкий ріст організаційної мережі цих громадських об'єднань почав непокоїти польські власті. Тому Г. Юзевський наголошував, що “місцевий український громадський рух повинен бути повільним”³⁶.

Отже, воєвода надіявся на кишенькові і слухняні українські організації, які без застережень виконували б його волю. Незважаючи на певну упередженість,

Просвітянські хати все-таки швидко розбудовувалися. На 10 серпня 1934 р. на Волині функціонувало 7 *Народних хорів* та 30 *Просвітянських хат*, з них у Луцькому повіті – 5, Рівненському – 8, Здолбунівському – 6, Ковельському – 5, Дубенському – 3, Кременецькому – 2, Володимирському – 1³⁷. Станом на 18 грудня 1935 р. *Просвітянські хати* були зареєстровані у 27 селах Рівненського повіту³⁸. У листопаді 1937 р. 145 *Просвітянських хат* і 6 *Народних хорів* об'єднувало 5705 осіб³⁹. Кількість культурно-освітніх осередків ВУО відображено у таблиці 2⁴⁰.

Таблиця 2

Кількість культурно-освітніх осередків ВУО

Місце знаходження окружної управи	<i>Просвітянські хати</i> у 1937 р.	<i>Просвітянські хати</i> у 1939 р.	<i>Народні хори</i> у 1937 р.	<i>Народні хори</i> у 1939 р.
Володимир	6	7	1	-
Горохів	3	-	-	-
Дубно	19	18	-	-
Здолбунів	22	19	-	-
Ковель	7	7	1	2
Костопіль	3	3	-	-
Кременець	4	4	-	-
Луцьк	26	18	4	5
Любомль	-	-	-	-
Рівне	53	43	-	-
Сарни	2	1	-	-
Всього	145	120	6	8

Як бачимо з таблиці, найбільш активно просвітянський рух був поширений у Рівненському, Луцькому, Здолбунівському і Дубенському повітах. У віддалених повітах осередки ВУО розвивалися повільніше. Як свідчать дані, у 1939 р. культурно-освітні осередки ВУО не поширилися на віддалені повіти, мало того, можна помітити, що їх кількість у 1939, порівняно з 1937 роком, зменшилася. На нашу думку, це було наслідком зміни політики воєводського управління.

ВУО, працювало в *Просвітянських хатах*, *Народних хорах*, але пафос і піднесення, з яким описувала роботу цих осередків *Українська Нива*, був значно перебільшений. “Населення зрозуміло ідеологію ВУО і горнеться до *Просвітянських хат*”⁴¹, – писали автори газети. Однак волиняни йшли в *Просвітянські хати* швидше тому, що це була легальна українська культурна організація в краї, а не тому, що повністю

поділяли ідеологію ВУО. Окрім того, на кінець 30-х р. кількість культурних філій ВУО зменшилася. Але навіть у кращі часи *Просвітянських хат* було менше, ніж *Просвіт* у попередні роки. Так, у 1928 р. *Просвіта* нараховувала 478 відділень⁴², а *Просвітянських хат* найбільше було у 1937 році – 145⁴³.

Виходить, що ВУО часто завищувало оцінку роботи своїх осередків. Безсумнівно є і те, що поширенню впливів лояльних культурних осередків сприяла певною мірою, їх підтримка польською владою. Проте розрахунки Г. Юзевського на появу абсолютно слухняних осередків не здійснилися. З часом *Просвітянські хати* почали більше уваги звертати на національне виховання волинян, використовуючи у своїх інтересах навіть діяльність ОУН.

До *Просвітянських хат* у другій половині 30-х рр. проникали також агітатори *Фронту національної*

³⁶ Ibid., К. 17.

³⁷ DAVO, F. 1. Voievodska komenda derzhavnoi politzii [Voivodship Command of the State Police], Op. 1, Spr. 1, Ark. 100 [in Ukrainian].

³⁸ Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archive of the Rivne Region], f. 30 Rivnenske povitove starostvo [Rivne County Eldership], op. 18, spr. 2469, ark. 5 [in Ukrainian].

³⁹ DARO, F. 198. Volynske ukrainske obiednannia [Volyn Ukrainian Association], Op. 1, Spr. 3, Ark. 39 [in Ukrainian].

⁴⁰ DAVO, F. 198, Op. 1, Spr. 3, Ark. 39; Spr. 19, Ark. 3 [in Ukrainian].

⁴¹ Ukrainka Nyva [Ukrainian Niva], 1934, 11 travnia [in Ukrainian].

⁴² Kęsik J. ..., op. cit., S. 117.

⁴³ DAVO, F. 198, Op. 1, Spr. 19, Ark. 3 [in Ukrainian].

єдності⁴⁴. Незважаючи на те, що *Просвітянські хати*, *Народні хори* виступали за злагодження суспільної напруги, вони проводили роботу щодо піднесення культурного рівня українців Волині. Саме з цією метою філії ВУО влаштовували різноманітні свята, вечори з нагоди Шевченківських днів, Різдва Христового, Нового року, свята Матері. Постійно організовували так звані “академії” на честь Івана Котляревського, Лесі Українки, Івана Франка, Василя Стефаника, інші літературні вечори за участю української інтелігенції. Національному вихованню сприяли урочистості, присвячені історичним особам і датам. Базар, Крути, універсали Центральної ради, Симон Петлюра – такий далеко не повний перелік місць та імен, яким приурочувалися свята. 7 квітня 1934 р. у Сатанові Дубенського, та в Жолобах Кременецького повітів, відбулося Шевченківське свято, в якому брали участь члени *Просвітянської хати*, разом іншими мешканцями села. Тут декламували вірші, зачитували реферати, виступав хор, дитячий гурток⁴⁵. Проведення таких свят стало для *Просвітянських хат* доброю традицією, яка жила у кожному селі та місті. У зв’язку з Шевченківськими урочистостями, у 1936 р. Головна управа ВУО радила всім низовим структурам підписатися на повне видання творів Тараса Шевченка, котре видавалося Українським науковим інститутом у Варшаві⁴⁶.

Вуовці відмічали на Волині 75-річчя з дня смерті Великого Кобзаря. У церквах відправили панахиди, в усіх осередках партії пройшли пам’ятні “академії”, зокрема в селах Хотинь Дубенського, Сильно Луцького, Деревляне Рівненського повітів та в інших місцевостях⁴⁷. Станом на 1 грудня 1936 р. окружна рада ВУО в Рівному організувала: “трьохмісячні інструкторські курси в Рівному, курси для неписьменних в Глинську, конкурси “Просвітянських хат”, “академії” на честь Петлюри було проведено 9, на честь Шевченка – 27, присвячених Базару – 4, а також 102 вистави і 56 забав”⁴⁸.

Оскільки *Просвітянські хати* підтримували політику польського уряду, то, як правило, всі їх заходи затверджувалися і разом з тим контролювалися владою. Усі філії ВУО подавали владним структурам, заяви про дозвіл на проведення вечорів, зборів тощо⁴⁹. 9 червня 1934 р. зокрема, до повітового староства у Рівному зверталися аматорські драматичні гуртки Здолбунова, просячи дозволу на показ в селі Глинську вистави українською мовою⁵⁰.

Окружні управи ВУО повинні були подавати староствам детальні списки членів *Просвітянських хат*, загальну кількість діячів кожної культурної філії і адресу її місцезнаходження. Ці документи потрібно

було надіслати протягом трьох місяців з дня утворення осередків. Коли ж цей термін не дотримувався, то організація могла бути притягнута до відповідальності. Обов’язково до староства мали також надсилатися всі протоколи засідань *Просвітянських хат*⁵¹.

Як бачимо, польська адміністрація прагнула контролювати абсолютно всі дії і плани культурних осередків на Волині. Незважаючи на повну лояльність осередків ВУО до влади, траплялися конфлікти. Зокрема, 23 березня 1935 р. в селі Залізниці Межирицької гміни комендант постерунку під час обшуку в помешканні бібліотеки-читальні конфіскував наявні там книги, хоча заборонених серед них не було. З огляду на це, Головна управа звернулася до старости з проханням “видати розпорядження про повернення книг читальні і повідомити управу, якщо староство має якісь зауваження до згаданої установи”⁵².

Окрім того, що *Просвітянські хати* у своїй роботі зіштовхнулися з певними перешкодами з боку польських властей, їх діяльність ускладнювали і внутрішні проблеми. Управа *Просвітянської хати* в селі Хотинь 10 жовтня 1935 р. зокрема писала до *Української Ниви*: “Хочемо освіти, яка б зробила з нас інших людей, довела б нашу самоцінність. Хочемо бути справжніми господарями своєї праці і свого добра. Свої прагнення почали перетворювати в реальність. Зокрема, 30 липня 1935 року утворили українську просвітянську бібліотеку, де сподіваємося зібрати найпотрібнішу літературу. Проте на нашому шляху стоїть велика перешкода, адже не маємо достатньої кількості книжок, часописів, господарчих журналів, котрі б дали необхідні знання”⁵³.

Просвітянські хати вели не завжди вдалу боротьбу за впливи на українське село з осередками інших політичних партій. Так, голова *Просвітянської хати* Колоденки Рівненського повіту Г. Кисіль повідомляв окружну управу: “Великими здобутками похвалитися не можемо, бо значно перешкоджає нашій роботі гурток УНДО. Ми створили лише власний хор, а впливи ундівців не дають нам можливості організувати драматичний гурток”⁵⁴.

Хоча діяльність *Просвітянських хат* певною мірою сприяла піднесенню національно-культурного рівня українців краю, однак не змогла охопити своїм впливом все Волинське воєводство⁵⁵. Разом з тим, позитивним моментом в їх діяльності, на нашу думку, був її громадянський аспект. Так, у Шпанові члени ВУО всі прибутки аматорських вистав віддали на огорожу кладовища, дев’ять інших *Хат* Рівненщини виділили понад 300 злотих на допомогу потерпілим від повені у Західній Галичині. Більше 180 злотих культурні філії ВУО дали на будівництво українських шкіл⁵⁶.

⁴⁴ AKN UWW, Sygn. 979/83, K. 60 [in Polish].

⁴⁵ *Ukrainska Nyva* [Ukrainian Niva], 1934, 9 chervnia [in Ukrainian].

⁴⁶ *Ibid.*, 1935, 10 bereznia.

⁴⁷ *Ibid.*, 1936, 29 bereznia.

⁴⁸ DARO, F. 30. Rivnenske povitove starostvo [Rivne County Eldership], O. 20, Spr. 841, Ark. 10 [in Ukrainian].

⁴⁹ *Ibid.*, F. 30, O. 18, Spr. 1890, Ark. 51–52.

⁵⁰ *Ibid.*, F. 30, O. 18, Spr. 1888, Ark. 50.

⁵¹ *Ibid.*, F. 30, O. 18, Spr. 846, Ark. 16, 24.

⁵² *Ibid.*, F. 30, O. 18, Spr. 1890, Ark. 90.

⁵³ DAVO, F. 1. Voievodska komenda derzhavnoi politzii [Voivodship Command of the State Police], O. 1, Spr. 10, Ark. 36 [in Ukrainian].

⁵⁴ DARO, F. 30. Rivnenske povitove starostvo [Rivne County Eldership], O. 20, Spr. 841, Ark. 27 [in Ukrainian].

⁵⁵ *Volynske slovo* [Volyn word], 1937, 1 sichnia [in Ukrainian].

⁵⁶ DARO, F. 30, O. 20, Spr. 841, Ark. 45 [in Ukrainian].

Одним з напрямків культурно-освітньої роботи *Просвітянських хат* на селі була організація різноманітних курсів. На одному із засідань ради *Просвітянської хати* села Дерно виникла ідея організувати курси крою і шиття для жінок. Цей план швидко втілювався у життя. З 10 січня по 10 березня 1934 р. курси вже діяли⁵⁷. Жінки вчилися майстерності крою, гаптування, вишивки, їм читали лекції з городництва і гігієни. Подібні курси налагоджувалися в інших місцевостях, про що повідомляла *Українська Нива*⁵⁸.

Важливою справою стали у селах курси для неписьменних. Щоб піднести професійний рівень членів *Просвітянських хат*, Головна управа ВУО сприяла відкриттю курсів для вивчення історії української культури, рідної літератури. На них слухачі одержували основи знань з державного устрою, вивчали економічну географію, українську та польську мови, кооперацію, релігію, етику тощо⁵⁹. Окружна управа ВУО в Рівному повідомляла повітове староство про відкриття 5 грудня 1938 р. чотиримісячних курсів хорового співу для членів ВУО, а також жіночих курсів крою та шиття⁶⁰.

Просвітянські хати не обмежувалися роботою лише у своєму селі, а намагалися нести здобутки своєї праці до інших місцевостей. Зокрема, культурні осередки Здолбунівщини ухвалили організувати конкурс театральних вистав. В Острозі 24 червня 1934 р. відбулася вистава театральних гуртків сіл Новородчиць, Оженіна та Лючина, яка здобула загальне визнання. Програма конкурсу складалася з чотирьох розділів: дано вистави за п'єсами “В кожного розум є, як горілки не п'є” і “На сіножаті”, а також жартівливі сцени, відбувся конкурс хорів⁶¹.

Культурно-освітні філії ВУО у ряді випадків досягали помітних успіхів. Наприклад, *Просвітянська хата* села Городок, налічуючи 88 членів, за три місяці влаштувала 5 театральних вистав та 2 урочисті “академії” на честь Тараса Шевченка і Юзефа Пілсудського⁶², а *Хата* Великого Олексина за рік існування придбала бібліотеку з 200 книжок, інструменти для струнного оркестру, організувала драматичний гурток і хор⁶³. Проте не усюди робота *Просвітянських хат* була такою успішною. Так, постерунок державної поліції, інформуючи повітове староство у Здолбуніві, давав таку характеристику роботі *Хати* у селі Дермані: “Просвітянська хата”, утворена 4 грудня 1932 року, однак в 1936 році вона не проводила ніякої роботи – не було ні одного зібрання, ні одного засідання ради, не проведено жодного заходу. “Просвітянської хати” тут ніби не існує, вона не має впливу на місцеве населення”⁶⁴.

Таким чином, однозначно оцінити роботу

Просвітянських хат неможливо, їх успіхи чи невдачі залежали від багатьох чинників, у тому числі – від активності окремих осіб, їх організованості. Якщо *Просвітянські хати* діяли в селах, то в містах питаннями культурно-освітньої роботи займалися *Рідні хати*, які діяли у Ковелі, Луцьку та Володимирі. “*Рідна хата* – це українська інституція на Волині, яка ставить собі за мету співпрацю з іншими українськими установами, бо в її завдання не входить конкуренція”⁶⁵, – говорив П. Пилипчук з нагоди відкриття *Рідної хати*. На шпальтах *Української ниви* діяльність її характеризувалась наступним чином: “*Рідна хата*” стала рідною для тих, хто прагне духовного відродження і бажає працювати на користь українського народу. “*Рідна хата*” стала рідною для українських робітників, бо саме там відбуваються робітничі урочистості і свята. “*Рідна хата*” стала селянською хатою, бо там організовуються збори Українського кредитного банку, курси для працівників самоврядування, культурно-освітні курси. “*Рідна хата*” служить українському мистецтву, бо з неї вийшов український театр на Волині. “*Рідна хата*” була і є прикладом гостинності, адже багато вистав і вечірок тут проводять чехи, поляки, жиди і росіяни”⁶⁶, – повідомляла *Українська нива*.

Рідна хата тісно співпрацювала з місцевими гімназіями, які у приміщенні клубу проводили вечори, збори, “академії”. Необхідно відзначити, що українські гімназії на Волині ставали важливою силою, яка формувала національну свідомість українців, були центрами української культури. Зокрема, Рівненська гімназія 11 березня 1930 р. організувала концерт-академію на честь 69-ї річниці смерті Тараса Шевченка. В програмі звучали *Заповіт*, *Реве та стогне...* у виконанні хору, фрагмент опери *Запорожець за Дунаєм*, виступали вчителі, учні декламували вірші⁶⁷.

Культурно-освітньою роботою займалися й інші товариства, які створювалися ВУО чи співпрацювали з ним. Зокрема, *Волинське українське театральне товариство* вважало своєю метою проведення вистав, концертів, лекцій, підтримувало аматорські гуртки⁶⁸. Утворене у червні 1932 р. *Українське театральне товариство* в Рівному дбало про розвиток української пісні, музики, організувало гуртки, хори, музичні товариства⁶⁹. Оцінюючи позитивну роботу театральних товариств, не можна не згадати про те, що діяли вони з волі воєводи і, звичайно, залежали від нього. Г. Юзевський, розуміючи роль театру в задоволенні культурних потреб волинян і, разом з тим, втілюючи у життя заборони “сокальського кордону” вирішив випровадити із Волині галицький український театр.⁷⁰

Зрозуміло, що акції ліквідації будь-яких

⁵⁷ *Ukrainska Nyva* [Ukrainian Niva], 1934, 8 kvitnia [in Ukrainian].

⁵⁸ *Ibid.*, 1934, 8 lystopada.

⁵⁹ AKN UWW, Sygn. 979/83, K. 7 [in Polish].

⁶⁰ *Ukrainska Nyva* [Ukrainian Niva], 1934, 15 lypnia [in Ukrainian].

⁶¹ *Ibid.*, 1934, 15 lypnia.

⁶² *Ibid.*, 1934, 11 travnia.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ DARO, F. 156. Viddil bezpeky Zdolbunivskoho povitovoho starostva [Security department of the Zdolbuniv district administration], O. 2, Spr. 371, Ark. 34 [in Ukrainian].

⁶⁵ *Ukrainska Nyva* [Ukrainian Niva], 1934, 11 travnia [in Ukrainian].

⁶⁶ *Ibid.*, 1931, 30 kvitnia.

⁶⁷ DARO, F. 30, O. 18, Spr. 1755, Ark. 8 [in Ukrainian].

⁶⁸ DAVO, F. 198, O. 1, Spr. 1, Ark. 67 [in Ukrainian].

⁶⁹ DARO, F. 479. Volynske ukrainske obiednannia, m. Rivne [Volyn Ukrainian Union, Rivne], O. 1, Spr. 3, Ark. 1–2 [in Ukrainian].

⁷⁰ AKN UWW, Sygn. 979/83, K. 16 [in Polish].

українських установ, у тому числі й театру, негативно позначилися на громадському житті місцевого населення. Розглядаючи пресо-видавничі справи в країні, Українська парламентарна репрезентація Волині 31 серпня 1937 р. ухвалила резолюцію, у якій стверджувала, що “необхідно створити видавниче товариство імені князя Костянтина Острозького на підставі затвердженого статуту і звернутися до центральних властей з особливим меморіалом в цій справі”⁷¹. Відповідно, 23 листопада 1938 р. у Луцьку виникло видавниче товариство ім. Костянтина Острозького, яке ставило за мету турботу про “піднесення культурно-освітнього рівня українського населення та популяризацію особливостей культури Волині”⁷². Воно плекало світський і церковний хори, сольний спів, співпрацювало з товариством *Рівненський Боян* проводячи вечорниці, концерти, конкурси серед співаків⁷³.

Висновки. Українці Волині намагалися зберегти і розвивати свою культуру, мову. З цією метою вони створили низку культурно-освітніх організацій, серед яких виділялася *Просвіта*. Польська влада перешкоджала

її діяльності, намагаючись підпорядкувати її своїм впливам. Але цього зробити їй не вдалося і вона вдалась до репресивних заходів, це призвело до припинення у 1935 р. діяльності усіх філій *Просвіти* на Волині. Воєвода Г. Юзевський, сприяв появі нових культурно-освітніх товариств, які контролювалися б польською владою. З цією метою було створено у Луцьку в 1931 р. *Волинське українське об’єднання*, яке через систему культурно-освітніх організацій мало впливати на розвиток культури, освіти, літератури на Волині.

Саме в подібних осередках формувалося національне обличчя населення Волині. Хоча, з огляду на мотиви утворення ВУО і його культурних осередків, всі акції щодо освітніх проблем носили поміркований характер, основна увага надавалася питанням дозвілля українців Волині, проведенню різноманітних свят і вечорів. Незважаючи на старання вувців, кількість і роль легальних культурно-освітніх осередків ВУО була значно меншою і не такою всеохоплюючою, як у свій час організацій *Просвіти*.

Антиукраїнський курс польської адміністрації у

шкільництві змушував діячів ВУО робити заяви, складати звернення, меморандуми, піднімати проблеми української освіти і культури у Сеймі та Сенаті. Проте всі їхні зусилля не давали бажаних результатів, бо не могли змінити засад політики польської влади щодо українців. Ідеологія *Волинського українського об’єднання* будувалася на основі польсько-української співпраці, яка часто ставилася вище за інтереси самих українців. Після переведення воєводи Г. Юзевського до Лодзі, польські військові взяли курс на повну колонізацію української освіти і культури. Польській же культурі надавалася не лише перевага, а й винятковість. Зважаючи на всі недоліки і прорахунки у роботі ВУО, слід відзначити, що об’єднання через культурно-освітні філії зберігало самобутність української культури, виховувало любов до української пісні, вистави, книги.

Будь-які українсько-польські змагання у суспільно-політичній площині припинив “визвольний похід” 1939 р. СРСР, який разом з гітлерівською Німеччиною вчоргове розділив Польщу і жорстоко розправився і з українським, і з польськими незалежницькими тенденціями.

Макар Юрій – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Makar Yuriy – Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department of International Relations and Public Communications of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University.

Кучерепа Микола – кандидат історичних наук, професор, професор кафедри історії України і археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Kucherepa Mykola – candidate of historical sciences, professor, professor of the Department of History of Ukraine and Archeology of Lesya Ukrainka Volyn National University.

Received: 16.05.2023

Advance Access Published: June, 2023

© Y. Makar, M. Kucherepa, 2023

⁷¹ Wiadomości Ukraińskie [Ukrainian News], 1937, 15 września [in Polish].

⁷² Volynske slovo [Volyn word], 1938, 4 hrudnia [in Ukrainian].

⁷³ DARO, F. 479, O. 1, Spr. 1, Ark. 2 [in Ukrainian].